

Knowledge Crystallization in *Nithan Borankhadi*

Submitted date:

18 September 2024

Revised date:

25 February 2025

Accepted date:

27 August 2025

Pisit Kobbun^{1*}

Abstract

Background and objective (s): This study was inspired by the content of *Nithan Borankhadi* that was composed by H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab, who told many stories by adding knowledge to the topics of history, archaeology and the culture of Thailand. The significance of this work is that it was the author's last work. To further an understanding, the synthesized and collected his own earlier works, refining, expanding and polishing the texts to guarantee accuracy and comprehensiveness. It has been demonstrated that the writings reflected the author's knowledge and crystallization of ideas, which inspired the researcher to examine the essence and knowledge crystallization.

Methodology: A textual analysis procedure was applied using the concept of studying the essence of the content from the text and comparing the content with other texts of the author using the concept of intertextuality in order to present the crystallization of knowledge reflected through the royal writings.

Main result: This study showed that *Nithan Borankhadi* was made up of facts and narratives. The main contents include Thai history, archaeology, culture and society, which were taken from the original works and improved until they crystallized into knowledge.

¹ Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University, Thailand

* Corresponding author lovetatam@hotmail.com

This article is part of the research report entitled "*Nithan Borankhadi: Knowledge Crystallization and Narration*", supported by Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University

Furthermore, *Nithan Borankhadi* was not considered fiction, according to the definition of a “tale”, but is a name given to the storytelling method because it provided insight into Thai studies. The author's expertise was crystallized through *Nithan Borankhadi* in the following techniques: 1) data analysis and narrative correction; 2) causal significance explanation; 3) data addition, clarity and elaboration; and 4) new storytelling.

Relevance to Thai Studies: *Nithan Borankhadi* is related to Thai history, archaeology, culture and society. Moreover, the author provided a logical interpretation in addition to the facts. As a result, there is a wealth of information for Thai studies, including Thai history, archaeology, culture and society.

Conclusion: *Nithan Borankhadi* was the author's final composition prior to his passing. This significant piece of writing encapsulated the author's expertise, which was gathered from a variety of stories for this book. As a result, the study revealed the text's essential features, significance nature of the *Nithan Borankhadi* as evidence that Thai studies can be referenced and searched.

Keywords: *Nithan Borankhadi*; Knowledge Crystallization; H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab

การตกผลึกความรู้ในนิทานโบราณคดี

Submitted date:
18 September 2024

Revised date:
25 February 2025

Accepted date:
27 August 2025

♦ พิลิทธิ์ กอบบุญ^{1*}

บทคัดย่อ

ภูมิหลังและวัตถุประสงค์: ข้อสำคัญที่นำมาสู่การศึกษาวิจัยครั้งนี้คือ นิทานโบราณคดี พระนิพนธ์ใน สมเด็จพระยาตำรากรมราชเลขา มีเนื้อหาสาระกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคมไทย สิ่งสำคัญของนิทานโบราณคดีคือเป็นงานเขียนเรื่องสุดท้ายของผู้แต่ง ผู้นิพนธ์ รวบรวมและสังเคราะห์จากพระนิพนธ์ของพระองค์ที่มีมาก่อนหน้า เพื่อสร้างองค์ความรู้โดยการเพิ่มเติม แก้ไข ปรับปรุง ขยายความเพื่อให้เนื้อหาถูกต้องสมบูรณ์ในยุคสมัยของพระองค์ ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการ ตกผลึกความรู้และความคิดของผู้นิพนธ์ผ่านงานเขียนเรื่องนี้ วัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ เพื่อศึกษา สาระและตกผลึกความรู้ในนิทานโบราณคดี

ระเบียบวิธีวิจัย: ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์ตัวบทนิทานโบราณคดีในฐานะเรื่องเล่า โดยใช้แนวคิด การศึกษาสาระของเนื้อหาจากตัวบท และเชื่อมโยงเปรียบเทียบเนื้อหากับตัวบทอื่น ๆ ของผู้นิพนธ์โดยใช้ แนวคิดสหบท เพื่อนำเสนอการตกผลึกความรู้ที่สะท้อนผ่านงานพระนิพนธ์

ผลการวิจัย: การศึกษาทำให้เห็นว่า นิทานโบราณคดีประกอบด้วยข้อความรู้และเรื่องเล่าอันเป็นสาระ สำคัญ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคมไทย ที่สร้างสรรค์ขึ้นจากงานเขียนเดิมของ พระองค์ ปรับปรุงจนเกิดการตกผลึกเป็นองค์ความรู้ นิทานโบราณคดีไม่ใช่งานเขียนบันเทิงคดี ตามนิยาม ของ “นิทาน” แต่เป็นการเรียกชื่อเรื่องตามลักษณะวิธีการเล่าเรื่อง เพราะนิทานโบราณคดีให้สาระความรู้

¹ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ประเทศไทย

*Corresponding author lovetatam@hotmail.com

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “นิทานโบราณคดี: การตกผลึกความรู้และการเล่าเรื่อง” ได้รับทุนสนับสนุนจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

เกี่ยวกับไทยศึกษา การตกลักความรู้ของผู้แต่งสะท้อนผ่านนิทานโบราณคดี ได้แก่ 1) การวินิจฉัยข้อมูลและปรับปรุงให้ถูกต้อง 2) การอธิบายความเชิงเหตุและผล 3) การเพิ่มเติมข้อมูล การอธิบาย และการขยายความ และ 4) การเล่าเรื่องใหม่

ความเกี่ยวข้องกับไทยศึกษา: นิทานโบราณคดี กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคมไทย ผู้แตงนำเสนอข้อเท็จจริงประกอบการวินิจฉัยอย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้เกิดข้อความรู้มากมายด้านไทยศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคมไทย

บทสรุป: นิทานโบราณคดีเป็นพระนิพนธ์เรื่องสุดท้ายของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นับเป็นงานชิ้นสำคัญที่เป็นการตกลักความรู้ของผู้แต่งที่ประมวลเล่าเรื่องต่าง ๆ เอาไว้ในหนังสือเล่มนี้ กลายเป็นองค์ความรู้สำคัญต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย การศึกษาจึงทำให้เห็นธรรมชาติของตัวบท ลักษณะสำคัญในฐานะหลักฐานด้านไทยศึกษาที่สามารถอ้างอิงและสืบค้นได้

คำสำคัญ: นิทานโบราณคดี; การตกลักความรู้; สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

♦ บทนำ (Introduction) ♦

นิทานโบราณคดี พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีเนื้อหาสาระกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคมไทย ตามข้อเท็จจริงที่ผู้นิพนธ์ทรงพบและทรงมีพระวินิจฉัยด้วยหลักการทางวิชาการจนทำให้เกิดข้อความรู้มากมาย พระองค์ทรงถ่ายทอดเรื่องราวด้วยมุมมองของนักการศึกษาที่ใช้ความรู้แบบสหวิทยาการเพื่อวิเคราะห์ วินิจฉัย และแสดงความคิดเห็นที่ทรงมีต่อเรื่องนั้น ๆ ข้อมูลและความคิดของพระองค์เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อความรู้ความเข้าใจด้านไทยศึกษา

พระนิพนธ์นิทานโบราณคดีของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์เป็นเรื่องสุดท้ายในปลายพระชนม์ชีพ (ทรงเริ่มเขียนระหว่าง พ.ศ. 2483-2486) ซึ่งเป็นเรื่องที่ทรงประมวลจากเรื่องที่มีมาก่อนหน้าเรื่องที่พระองค์เคยนิพนธ์มาก่อน แล้วเรียบเรียงขึ้นเป็นหนังสือเล่มนี้ ทั้งรูปแบบการเล่าก็มีลักษณะไม่เป็นทางการคล้ายบทสนทนาส่วนพระองค์กับผู้ใกล้ชิด สามารถเห็นได้จากส่วนเปิดเรื่อง การเล่าเรื่องบันทึกความทรงจำน่าสนใจอย่างยิ่ง คือการนำเล่าเรื่องจากข้อเท็จจริงและความทรงจำในอดีตจากประสบการณ์ โดยเน้นการแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นเรื่องหนึ่งเรื่องใด การดำเนินเรื่องก็ยังคงใช้เหตุการณ์ต่าง ๆ ร้อยเรียงเรื่องเข้าด้วยกัน ซึ่งอาจมีเรื่องแทรกทั้งที่เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องหลักก็ได้

ข้อสำคัญอันนำมาสู่การศึกษาวินิจฉัยหนังสือนิทานโบราณคดีที่ผู้วิจัยพบจากการศึกษาเบื้องต้น ได้แก่ การที่พระองค์ได้สรุปข้อความรู้ต่าง ๆ ที่เคยได้กล่าวไว้ แก่ไข ปรับปรุง เพิ่มเติมและขยายความเพื่อให้เนื้อหาถูกต้อง ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการตกผลึกความรู้และความคิดอันเกิดจากการได้วิเคราะห์ คิดพิจารณาอย่างถี่ถ้วนครบถ้วนรอบด้าน ด้วยหลักฐานต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปในยุคสมัยของพระองค์ การที่ทรงแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาที่มีมาก่อนหน้านั้น แสดงให้เห็นความเป็นนักวิชาการที่สามารถแก้ไขความคิดของตนตามหลักฐานและข้อมูลที่มีมากขึ้น

คำสำคัญของงานวิจัยคือ การตกผลึกความรู้ ผู้วิจัยให้ความหมายว่า การเกิดข้อสรุปทางความรู้และความคิด อันเกิดจากการทำความเข้าใจ การสรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้จากข้อมูลหลักฐานอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน จนทำให้เกิดความคิดและความรู้ ในที่นี้งานนิพนธ์เรื่องนิทานโบราณคดี มีความสำคัญในประเด็นดังกล่าว ซึ่งเมื่อพิจารณานิทานโบราณคดีในแง่ประวัติศาสตร์จะพบลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งคือ “ประวัติศาสตร์คือขบวนการอันต่อเนื่องของกรียาตอบโต้ระหว่างนักประวัติศาสตร์กับข้อเท็จจริง เป็น

วัตถุประสงค์การวิจัย (Research objective)

ระเบียบวิธีวิจัย (Methodology)

บททวนวรรณกรรม (Literature review)

6 ปีที่ 21 | ฉบับที่ 2 ธันวาคม 2568 : e275250

ประวัติศาสตร์และสังคม งานศึกษาของ Phungpracha (2012) ศึกษาการเล่าเรื่องแบบชาติพันธุ์วรรณนา ในพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง“เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” ใช้นิทานโบราณคดีเป็นส่วนหนึ่งของการ วิเคราะห์ “โครงสร้าง” สำคัญที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบงานนิพนธ์ชิ้นนี้ ซึ่งมีระเบียบวิธีการบอกเล่าเช่นเดียวกันกับงานชาติพันธุ์วรรณนาที่โดดเด่นทางนิเวศกายภาพ เพราะทรงใช้รูปแบบการเขียนบันทึกรายวัน บอกเล่าประสบการณ์การเดินทางและสถานที่พบเห็น ซึ่งเป็นงานศึกษาสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจลักษณะการนำเสนอเรื่องในพระนิพนธ์ได้อย่างดี

ผลการวิจัย (Main result)

1. สารัตถะในนิทานโบราณคดี

1.1 นิทานโบราณคดีไม่ใช่งานเขียนบันเทิงคดี เนื้อหาสำคัญในนิทานโบราณคดี ได้แก่ สารความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคม รวมถึงความรู้เบ็ดเตล็ดและเกร็ดต่าง ๆ ที่แม้ว่าจะใช้การเล่าเรื่องแบบไม่เป็นทางการและเรียกงานของพระองค์เองว่า “นิทาน” ก็ตาม แต่ลักษณะและธรรมชาติของตัวบทนิทานโบราณคดี ผู้วิจัยเห็นว่ามิใช่บันเทิงคดี หรือเรื่องอ่านเล่นดังที่พระองค์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้

เรื่องที่ทรงกำหนดเรียกงานพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่าเป็นนิทาน มีคำอธิบายในคำนำที่หม่อมราชวงศ์สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้อธิบายไว้ในกรณิพนธ์นิทานโบราณคดี ว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้เมื่อครั้งที่ทรงเริ่มเรียบเรียงนิทานโบราณคดีและมีพระหัตถเลขาถึง สมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ถึงเหตุที่ทรงเรียกว่า “นิทาน” ดังนี้

เรื่องที่ฉันเล่าให้ฟังแม้จะเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดแต่เป็นเรื่องเนื่องคติธรรมก็มี เป็นเรื่องแปลกประหลาดนาน ๆ ก็จะมีปรากฏก็มี เป็นเรื่องขบขันก็มี ล้วนน่ารู้ทั้งนั้น ถ้าปล่อยให้สูญเสียก็น่าเสียดาย เธอจึงชวนให้ฉันเขียนรักษาไว้ให้เป็นประโยชน์ทางความรู้แก่คนภายหลัง ฉันจึงได้เขียนนิทานโบราณคดีด้วยประการฉะนี้ แต่รู้สึกตัวว่าเขียนเมื่อแก่ชราอายุถึง 78 ปีแล้ว อาจจะหลงลืมไปบ้าง แต่ถ้าลืมก็คงลืมแต่พลความและศักราช ส่วนเรื่องนั้นเชื่อว่ายังจำได้มั่นคง หวังใจว่าผู้อ่านจะไม่เสียเวลา เปล่าด้วยอ่านนิยายเหล่านี้ (ลายพระหัตถ์ 17 กันยายน 2483)

ต่อมา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ดำรัสตอบว่า

“ก) ข้อแรกในการที่ทรงตั้งชื่อเรียกว่า ‘นิทานโบราณคดี’ นั้น ไม่ชอบใจ เพราะคำว่า นิทานนั้นหนักไปทางว่าเป็นเรื่องปรุงแต่งขึ้น ซึ่งไม่มีความจริงอยู่ในนั้นก็ได้ แต่ที่ทรงพระนิพนธ์เป็นเรื่องจริง จึงอยากให้เปลี่ยนชื่อเสียเป็น ‘เรื่องไตร่ตรองโบราณคดี’

ข) ในเรื่องคำนำตรัสเล่าถึงพระธิดาทูลถามเรื่องเก่า ๆ ในเวลาเสวย ทำให้รำลึกถึงครั้งรัชกาลที่ 5 เสด็จลงเสวยที่เฉลียงชั้นล่างแห่งพระที่นั่งอัมพรสถาน ได้ตรัสเล่าเรื่องเก่า ๆ เหมือนกัน ฝ่าพระบาทก็ได้เสด็จเข้าประทับนั้นด้วย หวังว่าจะทรงรำลึกเอามาเขียนขึ้นในครั้งนี้ด้วยเป็นกลางเรื่อง แต่กลางเรื่องก็เห็นจะเขียนไม่ได้ ด้วยจะมีคนรู้สึกเดือดร้อน (ลายพระหัตถ์ 1 ตุลาคม 2483)”

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตอบว่า

“ชื่อที่เรียกว่า ‘นิทาน’ นั้น ก่อนเมื่อจะยุติ หม่อมฉันได้คิดชื่อหลายอย่าง เห็นว่าเรียกนิทานตรงกับเจตนาที่หม่อมฉันจะแต่งเป็นรูปนิทาน คือ จะเลือกเรื่องมาเล่าตามชอบใจไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ ถือหลักแต่ว่าเป็นเรื่องจริงที่หม่อมฉันได้รู้ได้เห็นมาเอง เรียกว่านิทานเป็นคำที่เข้าใจกันซึมซาบ ส่วนคำของนิทานปล่อยให้คนอ่านเห็นเอาเอง แต่เมื่อท่านทรงทักท้วงมาก็จะลองคิดหาคำใหม่ ขอประทานตรองต่อไปก่อน...” (Damrong Rajanubhab, 2017, p. (3)-(4))

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวถึงพระนิพนธ์นิทานโบราณคดีนี้อย่างชัดเจนถึงพระประสงค์ที่ต้องการให้เรียกว่านิทาน ตามรูปแบบและลักษณะการเล่าเรื่องที่ไม่มีรูปแบบที่แน่ชัด แต่ทรงเลือกเล่าตามพระประสงค์ ส่วนเนื้อหานั้นส่วนใหญ่เป็นข้อเท็จจริง เป็นความรู้ ความคิดเห็น และพระวินิจฉัยที่ทรงมีหลักฐานอ้างอิงประกอบมากกว่าจะเป็นเรื่องแต่งจากจินตนาการ ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า นิทานโบราณคดีไม่ใช่บันเทิงคดี แต่สามารถจัดเป็นสารคดีความรู้ อย่างไรก็ตามก็ได้นิทานโบราณคดียังมีลักษณะเรื่องที่ให้ความเพลิดเพลินส่วนหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องที่ทรงบรรยายและพรรณนาเรื่องต่าง ๆ โดยแทรกความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์ และอารมณ์ความรู้สึกของพระองค์ ทำให้การเล่าลดความเป็นทางการ นิทานโบราณคดีจึงมีส่วนผสมของบันเทิงคดีด้วยส่วนหนึ่ง

เฮย์เดน ไวต์ (as cited in Sritangasuk, 2023, p. 5-6) กล่าวถึงความเป็นเรื่องแต่งหรืองานประพันธ์ในงานเขียนประวัติศาสตร์ โดยนักประวัติศาสตร์จะใช้วิธีการคิดเชื่อมโยงแบบโวหารภาพพจน์ (figurative thinking) เพื่อตีความข้อเท็จจริงจากอดีตให้กลายเป็นเรื่องเล่า (narrative) ที่มีความหมาย นักประวัติศาสตร์

ไม่ต่างจากนักประพันธ์ นั่นคือการเรียบเรียงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นให้อยู่ในรูปแบบของเรื่องราว (story) ที่มีทั้งจุดเริ่มต้น จุดกึ่งกลาง และจุดสิ้นสุด เพื่อสร้างขอบเขตของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (historical event) ที่จะทำการศึกษา ความคิดของเฮย์เดน ไวต์ ดังกล่าวนี้อาจสอดคล้องกับลักษณะเรื่องนิทานโบราณคดี ที่มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคม ที่เป็นข้อมูลข้อเท็จจริงจากการศึกษาค้นคว้า และความคิดเห็นของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวัง ที่ทรงได้แสดงข้อเท็จจริงประกอบพระคัมภีร์ พระคัมภีร์วินัย แต่ทรงเรียบเรียงการเล่าเรื่องในลักษณะนิทานและบันทึกความทรงจำที่คล้ายเรื่องแต่ง ทั้งมีเรื่องแทรก เกร็ดความรู้ เรื่องบอกเล่า มีการพรรณนาเปรียบเทียบและอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกอย่างเปิดเผย

1.2 นิทานโบราณคดีให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคม เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาสาระของนิทานโบราณคดีจะพบว่าสมเด็จพระยาบรมมหาราชวัง มุ่งนำเสนอข้อมูล ความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมถึงวัฒนธรรมและสังคม ทั้งนี้ปรากฏเกร็ดความรู้เรื่องต่าง ๆ แทรกมาในนิทานแต่ละเรื่อง ผู้วิจัยกล่าวสรุปเนื้อหาสาระในนิทานโบราณคดี ดังนี้

1.2.1 เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในนิทานโบราณคดีมีเนื้อหาส่วนสำคัญที่เป็น การเสด็จไปยังเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทุกครั้งที่ทรงไปตรวจราชการจะทรงให้ความสนใจในเรื่องประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเป็นอย่างมาก ดังนั้นในนิทานโบราณคดีจึงปรากฏเนื้อหาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่ทรงเล่าในลักษณะบรรยายให้ความรู้ และทรงวินิจฉัยโบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมถึงเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์และตำนานต่าง ๆ หลายเรื่อง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวกับเมือง เช่น นิทานเรื่องที่ 10 ทรงเล่าถึงเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ นิทานเรื่องที่ 16 เรื่องเมืองนครราชสีมา พินาย นิทานเรื่องที่ 16 เรื่องเมืองเชลียง เมืองอุทอง และเมืองสุพรรณบุรี ทรงวินิจฉัยประวัติความเป็นมาของเมือง ที่ตั้ง เหตุการณ์สำคัญ รวมถึงการวินิจฉัยโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบด้วย นิทานเรื่องที่ 7 ทรงเล่าการเสด็จประพาสอินเดียตามรอยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยเสด็จก่อนหน้า มีเนื้อหากล่าวถึงเมืองสำคัญและสิ่งสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ มฤคทายวัน พุทธคยา มหาโพธิสมมาตร พระศรีมหาโพธิ รอยพระพุทธรูป พระพุทธรูป เนื้อหาที่มีสอดแทรกตำนานและประวัติเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และบุคคลสำคัญเช่นพระเจ้าอโศก กล่าวเฉพาะการเล่าประวัติและวินิจฉัยโบราณสถาน เช่น นิทานเรื่องที่ 17 ทรงเล่า การเสด็จมณฑลอุดรและอีสาน ในเรื่องเล่าถึงปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง เขาพระวิหาร และ พระเจดีย์ธาตุนพนม

ประวัติกิจการสำคัญของประเทศ เช่น นิทานเรื่องที่ 9 กล่าวถึงประวัติหอหลวง (หอหนังสือหลวง) ในพระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นที่เก็บหนังสือแบบฉบับ ตำรา และจดหมายเหตุราชการ นิทานเรื่องที่ 12 และนิทานเรื่องที่ 13 เล่าเรื่องการตั้งโรงพยาบาล (ศิริราชพยาบาล) เมื่อ พ.ศ. 2431 การตั้งกรมพยาบาล การตั้งโรงพยาบาลคนเสียจริต การอนามัยในหัวเมืองต่างๆ การตั้งหมอดำแย การทำโอสถศาลา การให้มีแพทย์ประจำเมือง การปลูกฝ้าย การทำเชรุ่มแก้พิษหมาบ้า ต่อมาคือสถานเสาวภา นิทานเรื่องที่ 14 เล่าประวัติการตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง (ต่อมาเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และ พ.ศ. 2459 ขยายเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) เรื่องที่ 22 ทรงเล่าเรื่องเหตุของการจัดการปกครองหัวเมืองแบบเทศาภิบาล

ประวัติบุคคลสำคัญ เป็นการเล่าถึงเรื่องเฉพาะ การทำงานของบุคคลที่ควรยกย่อง เช่น นิทานเรื่องที่ 10 ทรงเล่าถึงพระยาเพชรรัตนสงคราม (เพ็ญ เพ็ญเพชร) สมุหเทศาภิบาลมณฑลเพชรบูรณ์คนแรก ระหว่าง พ.ศ. 2443-2446 ได้จัดระเบียบ ปกครองมณฑลได้อย่างดี แต่ก็เสียชีวิตกะทันหัน นิทานเรื่องที่ 11 เล่าถึงโจรสองคน คือโจรทิม เมืองอินบุรี และโจรจันทร์ เมืองปทุมธานี ทั้งสองมีความแปลกประหลาดที่โจรทิมติดคุก แต่มีฝีมือในการจักสานจึงใช้เป็นเหตุขอให้ปล่อยตัวเพื่อออกไปวช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับฎีกาพร้อมกับจักสานกาน้ำร้อน เมื่อทอดพระเนตรเห็น จึงโปรดให้ปล่อยตัวโจรทิมหลังจากที่ติดคุกมา 10 ปี ส่วนโจรจันทร์ได้ช่วยราชการโดยการอธิบายวิธีการโจรกรรมของผู้ร้ายให้ทางการรับรู้เพื่อใช้ปราบผู้ร้าย นิทานเรื่องที่ 8 เล่าถึงเจ้าพระยาอภัยราชา (ไรรัง ยัคมินส์) ชาวเบลเยี่ยมที่ทรงพบที่อียิปต์ เป็นผู้ชำนาญเรื่องกฎหมายนานาประเทศ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ เมื่อ พ.ศ. 2439 และยังเป็นทีปรึกษาของสมเด็จพระบรมราชินีนาถเมื่อทรงสำเร็จราชการแผ่นดิน นิทานเรื่องที่ 9 เล่าถึง ก.ศ.ร. กุหลาบ ลักลอบคัดหนังสือจากหอหลวง และนำไปดัดแปลงแก้ไขแล้วนำไปเผยแพร่

1.2.2 เนื้อหาเกี่ยวกับตำนานและที่มาของสิ่งต่าง ๆ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมักเล่าถึงตำนานหรือความเป็นมาของบุคคล เหตุการณ์หรือสิ่งต่าง ๆ แทรกเอาไว้ในเรื่องที่ทรงเล่าทั้งที่เป็นเรื่องแทรกและที่เป็นเรื่องหลัก เช่น นิทานเรื่องที่ 20 ทรงอธิบายเรื่องตำนานการจับช้าง กล่าวถึงการจับช้างในแอฟริกา อินเดีย และไทย รวมถึงอธิบายการจับช้างของไทยอย่างละเอียด นิทานเรื่องที่ 1 กล่าวถึงพระพุทธรูปที่ทรงได้มาจากจังหวัดอุดรธานี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท พระองค์ไม่ทรงเชื่อแต่เห็นว่าเป็นพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยที่งดงามองค์หนึ่ง จึงนำกลับมากรุงเทพฯ ทรงนำไปถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขนาน

นามว่า “พระพุทธรสีห์” และถือเป็นพระพุทธรูปสำคัญตั้งแต่นั้นมา โปรดฯ ให้นำไปประดิษฐานที่พระที่นั่งอัมพรสถาน ในพระราชมณเฑียร นิทานเรื่องที่ 2 พระครูวัดคลอง จังหวัดภูเก็ต ทรงเล่าถึงที่มาของการที่ประชาชนในพื้นที่นับถือ จนถึงกับเอาทองมาปิดที่หน้าแข้งเพื่อแก้บน

1.2.3 เนื้อหาเกี่ยวกับการบรรยายสภาพบ้านเมืองที่พระองค์ได้ประสบเห็น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบรรยายสภาพบ้านเมืองทั้งด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ผู้คน บ้านเรือน การทำมาหากินของราษฎร เนื้อหาเรื่องนี้เป็นเนื้อหาที่สำคัญมากที่ปรากฏอยู่ในนิทานทุกเรื่อง เพราะเมื่อพระองค์ได้เสด็จไปที่ใดก็จะบรรยายสภาพบ้านเมืองในทุกด้านที่ทรงพบเห็นพร้อมเกร็ดเรื่องแทรก เนื้อหาที่เป็นการบรรยายสภาพบ้านเมืองนี้ เป็นเรื่องเล่าที่มาจากการที่พระองค์เสด็จประพาสที่ต่าง ๆ ทั้งในทางราชการ เมื่อพระองค์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงมีพระราชกิจในการเสด็จตรวจราชการตามมณฑลต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงการปกครองบ้านเมืองในระบบเทศาภิบาล จึงทำให้ได้ทรงเสด็จไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทำให้ทรงเข้าใจสภาพบ้านเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎร รวมถึงประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย เช่น นิทานเรื่องที่ 4 เสด็จสุพรรณบุรี นิทานเรื่องที่ 5 6 และ 7 เสด็จอินเดีย นิทานเรื่องเรื่อง 10 เสด็จเพชรบูรณ์ นิทานเรื่องที่ 16 และ 17 เสด็จมณฑลอูรและมณฑลอีสาน เป็นต้น

1.2.4 เนื้อหาด้านประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ เนื้อหาที่เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอีกเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในนิทานทุกเรื่อง เพราะเป็นเนื้อหาที่แทรกและเป็นเรื่องเสริมความรู้ เมื่อเสด็จไปที่ต่าง ๆ ทรงสังเกตและให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น อันเป็นสิ่งที่พระองค์สนพระทัย และเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการปกครองและบริหารท้องถิ่น และพระองค์มักจะค้นคว้าหาที่มาและเหตุผลของพิธีกรรมหรือความเชื่อนั้น ๆ เช่น นิทานเรื่องที่ 5 เรื่องของแปลกที่เมืองชัยปุระในอินเดีย และนิทานเรื่องที่ 6 เรื่องของแปลกที่เมืองพาราณสี ทรงเล่าถึงวัฒนธรรมที่พระองค์ได้พบเห็นเมื่อครั้งเสด็จไปอินเดีย ได้แก่ การชนช้าง เรื่องฤษีตัดตน เรื่องการสาปของดาบส ประเพณีฮินดูเกี่ยวกับการลอยบาป การปลงศพ เรื่องย่ำยาม ทุ่มโมง การขานยาว และการรับแขกเมือง ซึ่งเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่พระองค์นำมาเทียบเคียงกับประเพณีไทยว่ามีความเหมือนและแตกต่างกันไป นิทานเรื่องที่ 16 และ 17 ทรงเสด็จมณฑลอูร และมณฑลอีสาน ทรงเล่าเรื่องประเพณีท้องถิ่นอีสาน เช่น พิธีบายศรี การไหว้เจ้า รวมถึงชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในอีสาน การทำมาหากิน ความเชื่อ การแต่งกาย เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาสาระที่ปรากฏในนิทานโบราณคดีมีหลายหลาย แต่ที่เด่นชัดได้แก่เนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคม ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของนิทานโบราณคดี สะท้อนให้เห็นคุณค่า

อย่างสำคัญของเรื่องที่มีประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการ ความรู้ และความเพลิดเพลินจากเนื้อหาที่หลากหลาย ประกอบกับวิธีการเล่าเรื่องหรือนำเสนอเรื่องในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ แต่เป็นการเล่าจากความทรงจำและประสบการณ์ (แต่มีการค้นคว้าอ้างอิงข้อมูล หลักฐานประกอบ) ทำให้นิทานโบราณคดีถูกนำไปใช้อ้างอิงเมื่อมีการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ โบราณคดี สังคมและวัฒนธรรม

1.3 นิทานโบราณคดีเขียนขึ้นจากงานเขียนเดิม เรื่องเล่าทั้งหมดในนิทานโบราณ เป็นเรื่องที่เล่าที่มาจากประสบการณ์ของพระองค์ ทั้งประสบการณ์ตรง เช่น การเสด็จประพาสที่ต่าง ๆ และข้อมูลจากคำบอกเล่าที่ทรงเอามาเล่าต่อเพื่อให้เรื่องเล่าในนิทานโบราณคดีมีข้อมูลเพิ่มเติมจากเรื่องที่พระองค์เคยรู้มา กล่าวคือเรื่องราวและเนื้อหาในนิทานโบราณคดีล้วนเป็นเรื่องที่พระองค์เคยได้กล่าวถึงหรือศึกษามาก่อนแล้ว แต่เมื่อนำมาเล่าอีกครั้งทรงมีการเพิ่มเติม ตัด ปรับ แก้ไข ข้อมูลให้นิทานแต่ละเรื่องที่เล่ามีความสมบูรณ์คือมีทั้งข้อมูลและการแสดงความคิดเห็น การตีความ และการวินิจฉัยของพระองค์เพิ่มเติม

นอกจากนี้เรื่องเดิมที่ทรงเคยกล่าวถึงบางส่วนอยู่ในรูปของเอกสารราชการ เช่น รายงานการตรวจราชการ จดหมายเหตุ ซึ่งมีรูปแบบการเขียนที่เป็นทางการและไม่มีการพรรณนามากนัก เมื่อนำมาเล่าในรูปของนิทานจึงสามารถสอดแทรกเรื่องต่าง ๆ และแสดงความเห็นและอารมณ์ความรู้สึกได้ การเล่าเรื่องเดิมจึงเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลของข้อเท็จจริงต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ประมวลประสบการณ์ที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ มาเล่าใหม่

ยกตัวอย่างเช่นเรื่องพระวินิจฉัยเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เรื่องนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเคยนิพนธ์ไว้เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จตรวจราชการเมืองเพชรบูรณ์ ทรงกล่าวถึงเมืองโบราณโดยกล่าวไว้ในเอกสารเสด็จตรวจราชการหัวเมือง และในจดหมายเหตุที่ทรงนิพนธ์เมื่อ ร.ศ.123 พ.ศ. 2447 ดังนี้

พิเคราะห์ดูเครื่องศิลาที่ปรางค์เป็นของดูอย่างเดียว รุ่งเดียวและขนาดเดียวกับที่วัดพนมวัน และที่เมืองพิมาย เก่าแก่กว่าอิฐที่ก่อปรางค์ ทั้งน้ำหนักดูก็เหลือกำลังที่ปรางค์อิฐจะทานเครื่องศิลาเหล่านั้นได้ จึงเป็นเหตุให้คิดเห็นว่าเมืองศรีเทพนี้เห็นจะสร้างเป็น 2 ยุค คือ เป็นเมืองขอมสร้างรุ่งเดียวกับเมืองพิมายยุคหนึ่ง แล้วและหักพังทรุดโทรมไป มีใครมาสร้างขึ้นอีกยุคหนึ่ง แต่ทำค้างหาสำเร็จไม่ สันฐานและลวดลายปรางค์อิฐที่สร้างขึ้นใหม่ เหมือนกับปรางค์วัดศรีสวาย เมืองสุโขทัยและเทวสถานในเมืองลพบุรีหนึ่ง ถ้าสันนิษฐานลงไปว่า สร้างเมื่อไรในชั้นหลังคงเป็นของไทยสร้างเมื่อตอนก่อนหรือตอนต้นตั้งราชวงศ์พระร่วง (Damrong Rajanubhab, 2011, p. 373-375)

ในนิทานโบราณคดีให้ข้อมูลเพิ่มเติมและขยายความ ดังนี้

เมื่อดูเมืองโบราณนั้นแล้ว อาจจะลงความเห็นเป็นยุติได้สองอย่าง

อย่างทีหนึ่ง เมืองโบราณนั้นพวกพราหมณ์จะขนานชื่อว่ากระไรก็ตาม เป็นมูลของชื่อเก่าเมืองวิเชียรที่เรียกว่า “เมืองศรีเทพ” เพราะยังเรียกเป็นชื่อตำบลบ้านชานเมืองมาจนบัดนี้

อย่างที่สอง ในสมัยเมื่อครั้งขอมปกครองเมืองไทย เมืองศรีเทพคงเป็นมหานครอันหนึ่งขึ้นเดียวกันกับเมืองที่ตองศรีมหาโพธิ (ในแขวงจังหวัดปราจีน) และเมืองสุโขทัย และในสมัยนั้นท้องที่คงจะทำไร่นาได้ผลอุดมดีมีไพร่บ้านพลเมืองมาก จึงสามารถสร้างเป็นเมืองใหญ่โตถึงปานนั้น ทำเลที่เมืองวิเชียรเพิ่งมาเกิดแห่งแล้งด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อภายหลัง จึงเป็นเมืองเล็กลงเพราะอัตรัด (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 154-155)

ในหนังสือนิทานโบราณคดีมีพระวินิจฉันว่า เมืองโบราณขนาดใหญ่ที่อยู่ใกล้เมืองวิเชียรบุรีคือเมืองศรีเทพ เป็นชุมชนเมืองโบราณ โดยทรงอ้างถึงพงศาวดารฉบับกรุงศรีอยุธยา ที่เดิมข้อมูลในจดหมายเหตุพระองค์ไม่ได้กล่าวถึง และในนิทานโบราณคดียังทรงได้ขยายความอธิบายรายละเอียดออกไปดีมาก พระวินิจฉันเรื่องเมืองศรีเทพและเมืองวิเชียรบุรีในนิทานโบราณคดีจึงทำให้เราได้รับความรู้ความเข้าใจในมิติประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองนี้ละเอียดมากยิ่งขึ้นกว่าที่ทรงเคยเล่าไว้ในเอกสารตรวจราชการ

2. นิทานโบราณคดี: การตกผลึกความรู้

คำว่า “การตกผลึกความรู้” นี้ ผู้วิจัยได้แนวคิดจากไพฑูรย์ สินลารัตน์ (Sinlarat, 2012) ซึ่งได้สรุปการตกผลึกทางปัญญาและความรู้ เอาไว้ว่าองค์ประกอบของการตกผลึกทางปัญญา จำเป็นต้องใช้กระบวนการคิดวิจารณ์ญาณ (criticalization) เป็นหลัก และใช้กระบวนการสร้างความรู้ (creation) จนเกิดการประจักษ์ในคุณค่าของความรู้ (valuation) ตลอดจนเชื่อมโยงองค์ความรู้เข้ากับชีวิตประจำวันและสังคม และในที่สุดคือการนำเสนอความรู้อย่างชัดเจน ตรงตามที่คิดและที่สร้างขึ้น (communication)

แนวคิดดังกล่าวนี้ทำให้ผู้วิจัยได้กำหนดนิยามของการตกผลึกความรู้ในงานวิจัยนี้ไว้ว่า การเกิดข้อสรุปทางความรู้และความคิด อันเกิดจากการทำความเข้าใจ การสรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้จากข้อมูลหลักฐานอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน จนทำให้เกิดความคิดและความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าครอบคลุมขอบเขตของการศึกษานิทานโบราณคดี ความคิดสำคัญที่นำมาปรับใช้ในบทความนี้คือแนวคิดเรื่องสหบท (intertextuality) ซึ่งมีแนวคิดว่า “การผลิตตัวบท (text) แต่ละครั้งนั้น จะต้องมิตัวบทที่มีมาก่อนหน้าแล้ว

(pre-text) เรานำมากล่าวซ้ำใหม่ตามวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายที่ต่างกันออก” (Eamanondh, 2011, p. 4) นอกจากนี้แนวคิดเรื่องสหพทยังช่วยให้เห็นการเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน สหพท กล่าวในความหมายกว้าง หมายถึง การที่ตัวบทหนึ่งมีการอ้างอิงหรือแทรกตัวบทอื่นซึ่งส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวบทที่กำลังกล่าวถึงและตัวบทอื่นที่แทรกเข้ามา (Phakdeephassook, 2010, p. 100) ความเป็นสหพทในนิทานโบราณคดีที่สำคัญที่สุดคือการอ้างอิงตัวบทเดิมซึ่งเป็นงานเขียนของผู้เขียนเอง การกล่าวซ้ำที่แตกต่างไปจากเดิมในลักษณะของการเพิ่มเติม ตัด ปรับแก้ ข้อเท็จจริง ความคิดเห็นของตนให้ต่างไปจากตัวบทที่มีมาก่อนหน้าทั้งข้อมูล ความคิด และรูปแบบการเล่าเรื่อง วัตถุประสงค์การเล่าที่เปลี่ยนแปลงไป

ข้อสังเกตสำคัญของการตกลึกทางความคิด ทุกเรื่องจำเป็นต้องผ่านการขบคิด การตั้งคำถามเพื่อนำไปสู่การแสวงหาคำตอบที่ชัดเจนที่สุดในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ทั้งนี้การตกลึกทางความรู้และความคิด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ประสบการณ์ และการตระหนักรู้รวมถึงเห็นข้อบกพร่องที่มีอยู่เพื่อนำไปสู่การแก้ไขด้วยหลักการความรู้ที่เป็นปัจจุบันด้วยความเข้าใจเรื่องนั้นอย่างถ่องแท้

ความคิดเรื่องการตกลึกความรู้ที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยได้นำมาประยุกต์ใช้เพื่อศึกษานิทานโบราณคดี เนื่องจากเห็นว่า นิทานโบราณคดีอันเป็นพระนิพนธ์เรื่องสุดท้ายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชเสาวนิตย์นั้น สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ได้ทรงทบทวนความรู้เดิมของพระองค์ที่ได้เคยให้ความเห็นหรือบันทึกไว้ก่อนหน้านี้ โดยนำมาคิดพิจารณาใหม่อีกครั้ง ทำให้ได้ความรู้ที่มีเหตุผลขึ้น ประกอบกับการมีหลักฐานการอ้างอิงแหล่งข้อมูลหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ที่หลากหลายสนับสนุนความคิดของพระองค์เพิ่มขึ้น จนทำให้เห็นว่านิทานโบราณคดีเป็นงานนิพนธ์ ที่เป็น “การตกลึก” ของพระองค์ในเรื่องต่าง ๆ

กล่าวในกรณีของพระนิพนธ์นิทานโบราณคดีนั้น เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ทรงนิพนธ์จากเรื่องเดิมหรือตัวบทเดิม จากประสบการณ์และความทรงจำของพระองค์ที่ได้ทรงประสบเหตุ อยู่ร่วมในเหตุการณ์ หรือเป็นเรื่องหรืองานที่ทรงค้นคว้าเองมาก่อนหน้านี้ ซึ่งปรากฏหลายลักษณะ เช่น เอกสารการเสด็จตรวจราชการมณฑลต่าง ๆ ที่เป็นเอกสารทางราชการที่เป็นทางการ เนื่องจากจะต้องถวายรายงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุระยะทางในการเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ บันทึกราชการกิจรายวัน เอกสารเหล่านี้เป็นเอกสารที่เป็นราชการ มีวัตถุประสงค์เฉพาะจึงมีรูปแบบการเขียนที่กระชับ เหมาะสมกับบริบทที่เป็นงานราชการ แต่เมื่อทรงเล่าไว้ในนิทานโบราณคดีจะมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าที่มีรายละเอียดมากขึ้น บรรยายและพรรณนา ตลอดจนการแทรกเสริมเรื่องต่าง ๆ รวมถึงอารมณ์ความรู้สึกเข้าไป ทั้งการเล่าก็ลดความเป็นทางการลง จะเห็นได้ว่าแม้เป็นเรื่องเดียวกันแต่เมื่อสื่อสารในบริบทที่ต่างกัน วัตถุประสงค์ที่ต่างกัน ย่อมทำให้การรับรู้เรื่องเดียวกันนั้นต่างกัน

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งหมายแสดงให้เห็น “การตกผลึกความรู้” อันสะท้อนผ่านนิทานโบราณคดี โดยนำเรื่องในนิทานโบราณคดีมาเทียบเคียงกับเรื่องเดิมที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเคยกล่าวหรือเขียนไว้ในที่ต่าง ๆ ผู้วิจัยได้สรุปเป็นประเด็นเพื่อนำเสนอ ลักษณะที่แสดงให้เห็นการตกผลึกความรู้ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

2.1 การวินิจฉัยข้อมูลและปรับปรุงเรื่องให้ถูกต้อง

ลักษณะการการวินิจฉัยข้อมูลและปรับปรุงเรื่องให้ถูกต้องมากยิ่งขึ้น เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็นนักปราชญ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวคือ พระวินิจฉัยเรื่องราวในนิทานโบราณคดีบางเรื่องขัดแย้งกับสิ่งที่พระองค์เคยวินิจฉัยไว้ พระองค์ก็ค้นคว้าและแก้ไขให้ถูกต้องตามข้อมูลที่ได้รับมาใหม่หรือที่มีอยู่ในช่วงที่พระองค์ทรงนิพนธ์

ตัวอย่างหนึ่ง que แสดงให้การตกผลึกความรู้ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือการที่ทรงแก้ไขพระวินิจฉัยเดิมของพระองค์ เมื่อเวลาผ่านไปและได้ทรงมีความรู้เพิ่มเติมมากขึ้น เช่น กรณีที่ทรงเคยวินิจฉัยว่าราชภฏที่มณฑลอุดรและมณฑลอีสานมี 2 ชาติพันธุ์คือ ไทยและขอม แต่เมื่อเวลาผ่านไปทรงพบว่า มีชาติพันธุ์เขมรด้วย รวมเป็น 3 ชาติพันธุ์หลักในภาคอีสาน

ในเรื่องที่เกี่ยวกับต่าง ๆ ภาคที่ 4 เกี่ยวกับมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน ทรงกล่าวถึงชาติพันธุ์ในภาคอีสานดังนี้

(เมืองสกลนคร)... ราษฎรพลเมือง 45,239 คน เป็นไทยต่างๆ หลายชนิด คือ พวกผู้ไทย ไทยกระเลิงซึ่งมาจากเมืองกะตาก และไทยย้อ ไทยโย้ย เป็นต้น.. จึงสันนิษฐานว่าคงจะเป็นเชื้อสายไทยพวกหนึ่ง เชื้อสายขอมพวกหนึ่ง ที่มาเรียกชื่อเป็นพวกนั้นนี้ต่างกันไปเป็นหลายพวก เห็นจะเกิดแต่อยู่แยกย้ายต่างถิ่นฐานกันนานเข้า ก็รู้สึกว่ต่างกันไป แต่ความจริงคงอยู่ในเป็นไทยชาติหนึ่ง เป็นขอมชาติหนึ่ง เท่านั้น (Damrong Rajanubhab, 1920, p. 43-44)

ในนิทานโบราณคดี เมื่อทรงเล่าเรื่องคนต่างจำพวก ทรงแก้ไขเพิ่มเติมว่า เมื่อทรงไปอีสานอีกครั้งจึงพบว่า มีเขมรอีกชนชาติหนึ่งนอกเหนือจากไทยและขอม

ฉันอยากรู้ว่าคนที่เรียกชื่อต่าง ๆ กันดังพรรณนามา จะเป็นเชื้อสายมนุษยชาติต่างกันสักกี่ชาติ ได้ลองพิสูจน์ดูอย่างหยาบ ๆ เมื่อพบจำพวกไหนให้ถามคำปริมาณตั้งแต่ 1 จน 10 ตามภาษาของคนจำพวกนั้น จดไว้แล้วเอาเทียบกันดู ได้ความว่ามีแต่เป็นเชื้อชาติไทยกับเชื้อชาติข่า 2 ชาติเท่านั้น เมื่อฉันไปมณฑลอีสานครั้งหลัง ไปพบ “เขมรป่าดง” อีกจำพวก

หนึ่ง... รวมความว่าด้วยคนต่างจำพวกที่เป็นชาวมณฑลอุดรและอีสาน มีไทยมากกว่าจำพวกอื่นหมด รองลงมาก็เข้ากับเขมร เมื่อได้ความอย่างนั้นก็เกิดสงสัยว่า “ลาว” มีอยู่ที่ไหน จึงเรียกมณฑลพายัพ มณฑลอุดร มณฑลอีสาน ว่า “เมืองลาว” มาแต่ก่อน แต่เป็นปัญหาใหญ่เกินขนาดนิทานนี้ จะกล่าวแต่โดยย่อว่ามีเค้าเงื่อน ดูเหมือนพวกที่เรียกกันว่า “ละว้า” หรือ “ละะ” จะเป็นลาวเจ้าของท้องถิ่นเดิมทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และพวกข่าน่าจะเป็นลาวเจ้าของท้องถิ่นเดิมทางลุ่มแม่น้ำโขง พวกนักปราชญ์โบราณคดีกำลังค้นหาหลักฐานอยู่ (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 286-287)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแก้ไขความเข้าใจของพระองค์ใหม่นิทานโบราณคดี จากเดิมที่ทรงเข้าใจว่าภาคอีสานมีชาติพันธุ์ไทยกับขอม แต่เมื่อเวลาผ่านไปได้ทรงเสด็จตรวจราชการเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานในภายหลังจึงทำให้ได้ข้อสรุปว่าภาคอีสานมีชาติพันธุ์หลัก 3 ชาติพันธุ์คือ ไทย ขอม และเขมร ในนิทานโบราณคดีเล่าพรรณนาเรื่องชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสานอีก 8 ชาติพันธุ์อย่างละเอียด

การเป็นนักวิชาการของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้เห็นการปรับปรุงข้อมูลที่เคยมีพระวินิจฉัยไว้ก่อนหน้า ปรับเปลี่ยนให้เป็นปัจจุบันตามหลักฐานที่พระองค์พบหรือจากการค้นคว้าเพิ่มเติมพระองค์ทรงแก้ไขและยอมรับข้อมูลที่เปลี่ยนแปลงไปอันเป็นลักษณะของนักวิชาการที่ดี การตกลึกความรู้ของพระองค์ได้ทำให้วงการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมีการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขข้อมูลประวัติศาสตร์เดิมได้

2.2 การอธิบายความเชิงเหตุและผล

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อจะทรงวินิจฉัยหรือให้ความเห็นในเรื่องใดจะทรงอธิบายและหาหลักฐานข้อมูลมาประกอบคำอธิบายของพระองค์เสมอ คำอธิบายนั้นมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล มีที่มาของเรื่อง มีข้อสรุปอันมาจากข้อสนับสนุนที่เป็นหลักฐานอ้างอิงได้

ในฐานะที่ประวัติศาสตร์เป็นวิชาหรือศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทำหน้าที่ศึกษาค้นหาความจริงเพื่อทำความเข้าใจเหตุการณ์เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ในอดีต ซึ่งต้องตอบคำถามพื้นฐาน 5 คำถามว่า ใคร ทำอะไร อย่างไร ที่ไหน เมื่อไหร่ เพื่อใช้ตอบคำถามสำคัญว่า *ทำไมหรือเพราะเหตุใดมนุษย์จึงกระทำเรื่องนั้น ๆ* เป็น *การอธิบายความเชิงเหตุและผล* หากความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงเพื่อตอบคำถาม การตอบคำถาม ทางประวัติศาสตร์จึงต้องผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์และสังเคราะห์ตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการศึกษา

(Chulachomklao Royal Military Academy, 2022, p. 3) การอธิบายสาเหตุและผล (cause and consequence) เป็นการวิเคราะห์ หรือแยกแยะหาสาเหตุและผล (analyze cause and consequence) เป็นการพิจารณาว่าเพราะเหตุใดจึงเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นมีผลอย่างไร (Chulachomklao Royal Military Academy, 2022, p. 8) การอธิบายสาเหตุและผลประกอบกับเรื่องราวและข้อมูลที่ปรากฏนี้ ก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่น่าเชื่อถือ ซึ่งปรากฏในงานพระนิพนธ์นิทานโบราณคดี

การเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ไม่เพียงเล่าเรื่องมิติทางเวลาและลำดับเหตุการณ์เท่านั้นที่สำคัญ แต่การวินิจฉัยและแสดงความคิดเห็น ประกอบหลักฐาน เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในนิทานโบราณคดี แม้ว่าในเรื่องเดิมจะกล่าวถึงสาเหตุบ้าง แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดเท่ากับที่ได้ทรงเล่าไว้ในนิทานโบราณคดี

ยกตัวอย่างเช่นเรื่องวิเคราะห์เมืองอุทอง ทรงเคยกล่าวถึงและสันนิษฐานเรื่องเมืองอุทองเอาไว้ในรายงาน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ปรีดณโกสินทรศก 122 (พ.ศ. 2446) ครั้งนั้นทรงเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ระหว่างวันที่ 22 กุมภาพันธ์ - 1 มีนาคม พ.ศ. 2446) ทรงเล่าเรื่องเมืองอุทองไว้ดังนี้

เมื่อได้ลองคิดถึงเพียงนี้แล้ว ดุยังมีข้อที่น่าจะวินิจฉัยต่อไปอีกข้อหนึ่ง ว่า พระเจ้าอุทอง ที่สร้างกรุงเก่าขึ้น ถ้าจะเป็นพระเจ้าอุทองที่ไปจากเมืองสุวรรณภูมินี้จะเป็นได้หรือไม่ ปัญหาข้อนี้ถ้าจะว่าในทางข้างจะเป็นได้ก็มีหลักฐานอยู่หลายอย่าง คือ

1. ตามเรื่องนิทานที่เล่าสืบกันมาว่า พระเจ้าอุทองทิ้งเมืองสุวรรณภูมิหนีท่าข้ามไปทางทิศตะวันตกนั้นก็ไปตรงทางทิศกรุงเก่า ระยะทางแต่เมืองเดิมมาถึงกรุงเก่าก็เพียง 3 วัน ใกล้กว่า และจะอพยพผู้คนไปได้ง่ายกว่าที่จะลงมาจากเมืองเพนทนครเป็นอันมาก

2. ผู้ศึกษาพงศาวดารย่อมทราบอยู่ด้วยกันว่า เมืองศรีอยุธยาเป็นเมืองมีมาก่อนครั้งพระเจ้าอุทอง พระเจ้าอุทองเป็นแต่มาตั้งเมืองศรีอยุธยาขึ้นเป็นเมืองหลวงอีกครั้งหนึ่งที่มาเปลี่ยนพระนามเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีนั้น ก็เพราะเหตุจะให้ต้องแบบแผนที่เป็นกระษัตริย์ครองเมืองศรีอยุธยาอย่างพระรามาธิบดี ข้อนี้น่าจะเห็นได้ว่าแต่เดิมคงจะมีพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัตรเป็นอย่างอื่น เช่นว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราช เป็นต้น ที่เรียกว่าพระเจ้าอุทอง เรียกตามนามเมืองอุทอง ครั้นมาครองเมืองศรีอยุธยา ก็ใช้พระนาม ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาแต่นั้นมา

3. ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าในแผ่นดินพระเจ้าอู่ทองนั้น หัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ขึ้นไปเป็นเมืองประเทศราชทั้งนั้น ถ้าพระเจ้าอู่ทองลงมาจากเมืองเพนทนคร ๆ ก็อยู่ใกล้ในระหว่างเมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร แลอยู่เหนือเมืองนครสวรรค์ ที่ต้องต้อนรับผู้คนผ่านลงมาเพียงระยะวันเดียวสองวันรอบข้างเมืองเหล่านั้นจะเป็นเมืองประเทศราชอย่างไร ในข้อนี้พิเคราะห์ดูตามความในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนนี้ ถ้ามาจากทางเมืองสุพรรณ พิเคราะห์ความงามจะสมมากกว่ามาจากข้างเหนือ เพราะเมื่อพระเจ้าอู่ทองมาสร้างกรุงเก่าเป็นราชธานีนั้น น่าที่จะกวาดต้อนผู้คนซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ทางเมืองเดิมมาไม่ได้หมด (Damrong Rajanubhab, 2011, p. 54-57, สกัดตามต้นฉบับ)

ผู้วิจัยต้องการแสดงให้เห็นการตกทอดความรู้ของสมเด็จพระยาตากษานาภาพ ในประเด็นที่ว่าทรงอธิบายสาเหตุและผลของเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในกรณีของเรื่องเมืองอู่ทองที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ นอกจากข้อมูลที่ทรงเพิ่มเติมและสรุปความแล้ว ผู้วิจัยจะนำเสนอการตั้งประเด็นและการตอบอธิบายเรื่องของพระองค์เพื่อแสดงว่า “การอธิบายสาเหตุและผล (cause and consequence) เป็นการวิเคราะห์ หรือแยกแยะหาสาเหตุและผล (analyze cause and consequence) เป็นการพิจารณาว่าเพราะเหตุใดจึงเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นมีผลอย่างไร” ทรงปรับการอธิบายเรื่องนี้ใหม่ต่างจากที่ทรงเล่าไว้แต่เดิมโดยการอธิบายเหตุและแสดงผล อีกทั้งจัดลำดับเรื่องให้ตามเหตุการณ์ ดังนี้

เรื่องพระเจ้าอู่ทองและนายแสนปม

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับแรกพิมพ์เมื่อรัชกาลที่ 4 มีนิทานเล่าถึงเรื่องต้นวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองอยู่ข้างต้น.. พระเจ้าอู่ทองปรารถนาที่สร้างราชธานีใหม่ให้บริบูรณ์พูนสุขกว่าเมืองเพนทนคร ให้ข้าหลวงที่เยวตรวจตราหาที่ เห็นว่าที่ตำบลหนองโสนเหมาะสมดี พระเจ้าอู่ทองจึงย้ายจากเมืองเพนทนครลงมาสร้างพระนครศรีอยุธยา ราชากิเชกทรงพระนามว่า “สมเด็จพระรามธิบดี” เรื่องพระราชพงศาวดารตั้งต้นตอนิทานนี้ เริ่มความแต่สมเด็จพระรามธิบดีที่ 1 สร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีชวด พ.ศ. 1893 (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 301)

ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระยาตากษานาภาพ อธิบายถึงเหตุผลที่มาของความเชื่อและการเขียนตำนานเรื่องนี้ว่า เรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าอู่ทองและนายแสนปมที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้น เป็นเรื่องที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าเชิงตำนานที่แต่ไว้ตอนต้นเพื่อให้เป็นเรื่องต้นวงศ์และการสร้างกรุงศรีอยุธยา ทำให้เข้าใจกันว่าพระเจ้าอู่ทองทรงตั้งกรุงศรีอยุธยา ทรงเห็นว่าอันที่จริงแล้วอู่ทองเป็นชื่อเมือง ทรงอธิบายให้เหตุผลประกอบกับหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ดังนี้

นิทานเรื่องนายแสนปมนี้ ที่เป็นมูลเหตุให้คนทั้งหลายเข้าใจกันว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามเดิมว่า “อู่ทอง” เพราะมีบุญญาภิหาร ได้บรรทมเปลทองของนภเมตเมื่อยังทรงพระเยาว์ คำที่เรียกกันในหนังสือต่าง ๆ ว่า “พระเจ้าอู่ทอง” จึงถือกันว่าเป็นพระนามส่วนพระองค์ ทำนองเดียวกับ “พระสังข์” ในนิทานที่ขบเล่นละครกัน แต่เรื่องพระเจ้าอู่ทองยังมีในหนังสืออื่นอีก ในหนังสือพงศาวดารเหนือ อธิบายความไปอีกอย่างหนึ่ง ว่าเมื่อพระยาแกรกผู้มีบุญสิ้นพระชนม์แล้ว ราชวงศ์ได้ครองเมือง (ชื่อไร้มงคล) สิบมา 3 ชั่ว ถึงชั่วที่ 3 มีแต่ราชธิดา ไม่มีราชวงศ์ที่เป็นชายจะครองเมือง โชดกเศรษฐีกับกาลเศรษฐี (ทำนองจะเป็นเสนapatiใหญ่) จึงปรึกษากันให้ลูกชายของโชดกเศรษฐีชื่อว่า “อู่ทอง” อภิเษกกับราชธิดา แล้วครองเมืองนั้น อยู่มาได้ 6 ปีเกิดห่า (โรคระบาด) ลงกินเมือง ผู้คนล้มตายมากนัก พระเจ้าอู่ทองจึงอพยพผู้คนพลเมืองหนีห่ามาสร้างกรุงศรีอยุธยา แม้ในเรื่องนี้คำ “อู่ทอง” ก็ว่าเป็น “ชื่อคน” ยังมีพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งทรงแต่งพระราชทานดอกเตอร์ดินมิชชันนารีอเมริกัน ส่งไปลงพิมพ์ไว้ในหนังสือ “ไชนีสรีปอสิตอรี” ในเมืองจีน เมื่อปีพ.ศ. 2394 แต่พระบรมราชโองการมีเพียงว่า พระเจ้าอู่ทองซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นราชบุตรเขยของพระเจ้าศิริชัยเชียงแสน ได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ทางพระมหาสีครองเมือง (ชื่อไร้มงคลในพระราชนิพนธ์) อยู่ได้ 6 ปีเกิดห่าลงกินเมือง จึงย้ายมาตั้งกรุงศรีอยุธยา เรื่องพระเจ้าอู่ทองที่พบในหนังสือเก่ามิได้กล่าวว่าคำ “อู่ทอง” เป็นชื่อเมืองแต่สักเรื่องหนึ่ง แม้ตัวฉันก็ไม่เคยคิดว่ามีเมืองชื่อว่า “อู่ทอง” มูลเหตุที่จะพบ “เมืองอู่ทอง” นั้น เกิดแต่เมื่อปีแรกฉันเป็นเสนapatiกระทรวงมหาดไทย ไปตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี... ต่อมาอีกสักสองสามปี จะเป็นปีใดฉันจำไม่ได้ ฉันไปตรวจเมืองสุพรรณบุรีอีก (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 302-303)

สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้ากรุงธนบุรี ทรงกล่าวถึงเหตุเหล่านี้แล้วอธิบายแก้ไขว่า ที่ทรงไม่เห็นด้วยว่าอู่ทองเป็นชื่อเมืองนั้น เนื่องจากการที่พระองค์ได้พบเมืองอู่ทองใกล้กับสุพรรณบุรี โดยทรงให้รายละเอียดเกี่ยวกับหลักฐานทางภูมิศาสตร์ โบราณคดี ประกอบการวินิจฉัย จากการเดินทางไปตรวจราชการที่สุพรรณบุรี 2 ครั้ง ซึ่งทำให้ทรงแนพระราชทัยมากยิ่งขึ้น

ฉันคิดวินิจฉัยเรื่องเมืองท้าวอุทอง เห็นว่าเมื่อแรกตั้งคงเป็นเมืองในอาณาเขตของประเทศทวารวดี มีมาก่อนสมัยพระเจ้าอุทองหลายร้อยปี และคงมีชื่อเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉันอยากรู้ชื่อเดิมของเมืองท้าวอุทอง คิดหาที่ค้นนึกขึ้นได้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงข้างท้ายมีชื่อเมืองขึ้นของกรุงสุโขทัยในพระเจ้ารามคำแหงบอกไว้ทุกทิศ... พิศระห์ตามแผนที่ตรงกับ “เมืองท้าวอุทอง” มิใช่ “เมืองสุพรรณบุรี” ซึ่งสร้างเมื่อภายหลัง ต่อเมื่อสุพรรณภูมิไปในจารึกก็ออกชื่อเมืองราชบุรี ข้ามเมืองโบราณที่พระปฐมเสีย หากกล่าวถึงไม่ข้อนี้ส่อให้เห็นว่าจารึกแต่ชื่อเมืองอันเป็นที่ประชุมชน เมืองร้างหากกล่าวถึงไม่...และคำที่เรียกกันว่าท้าวอุทองก็ดี พระเจ้าอุทองก็ดี น่าจะหมายความว่า “เจ้าเมืองอุทอง” ใครได้เป็นเจ้าเมือง พวกเมืองอื่นก็เรียกว่าท้าวอุทองหรือพระเจ้าอุทอง เช่นเรียกว่า ท้าวกูเรปัน ท้าวดาหา หรือพระเจ้าเชียงใหม่ และพระเจ้าน่าน มิใช่ชื่อตัวบุคคล คิดต่อไปว่าเหตุใดจึงเปลี่ยนชื่อเมืองสุพรรณภูมิ เป็น เมืองอุทอง เห็นว่าเมืองนั้นเดิมพวกพราหมณ์ตั้งชื่อว่า “สุพรรณภูมิ” ในสมัยเดียวกันกับตั้งชื่อ “เมืองราชบุรี และ เมืองเพชรบุรี” ต่อมาน่าจะร้างเสียสักคราวหนึ่ง เนื่องจากเหตุที่พระเจ้าราชาธิราชเมืองพุกามมาตีเมืองราชธานีที่พระปฐมเจดีย์ ในระหว่าง พ.ศ. 1600 ต่อมาพวกไทยลงมาจากข้างเหนือ อาจเป็นพวกพระเจ้าศิริชัยเชียงแสนก็ได้ มาตั้งเมืองสุพรรณภูมิขึ้นอีกเรียกชื่อกันเป็นภาษาไทย จึงได้นามว่า “เมืองอุทอง” แต่ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงใช้ชื่อตามธรรมเนียมเดิม จึงเรียกว่า “เมืองสุพรรณภูมิ” (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 306-308)

เรื่องเมืองอุทองจากนิทานโบราณคดี จะเห็นว่าทรงใช้การตั้งคำถามหรือตั้งประเด็นเหตุของการวินิจฉัยแสดงความคิด เหตุคือการเชื่อกันตามพระราชพงศาวดารว่าพระเจ้าอุทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี นำไปสู่ปัญหาที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเห็นว่าอาจไม่เป็นเช่นนั้น อุทองน่าจะเป็นชื่อเมืองมิใช่ชื่อพระนามเฉพาะ แล้วทรงให้เหตุผลและหลักฐานสนับสนุนความคิดนี้ โดยอ้างอิงเอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ พระราชพงศาวดาร พระราชนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พงศาวดารเหนือ ศิลาจารึก และหนังสือเก่า (ไม่ได้รับชื่อ) ร่วมกับจากการเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี 2 ครั้ง ทรงสำรวจพื้นที่และโบราณคดีจนพบเมืองโบราณที่น่าเชื่อว่าจะเป็นเมืองอุทอง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงสรุปได้ว่า พระเจ้าอุทองเป็นคำเรียกพระมหากษัตริย์ที่ปกครองเมืองอุทอง อุทองเป็นชื่อเมือง ไม่ใช่ชื่อบุคคล ผลจากการวินิจฉัยดังกล่าวนี้ นำไปสู่การตกลงเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้แม้เรื่องนี้จะได้ทรงกล่าวไว้แล้วในเอกสารการเสด็จตรวจราชการเมือง

สุพรรณบุรี เมื่อ พ.ศ. 2446 นอกจากนี้เมื่อพ.ศ. 2473 ได้ทรงอธิบายขยายความเรื่องวินิจฉัยเมืองอุททองอีก ทั้งครั้งใน ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ (Damrong Rajanubhab 1930, p. 3-7) และต่อเมื่อเขียนนิทานโบราณคดีทรงค้นเพิ่มเติมให้รายละเอียดของเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้นอีก

2.3 การเพิ่มเติมข้อมูล อธิบาย และการขยายความ

อันที่จริงแล้วในนิทานโบราณคดี การเพิ่มเติมข้อมูล การให้ความรู้ใหม่หรือการอธิบายเพิ่มเติม เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่แล้วในพระนิพนธ์เรื่องนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นการตกปลั๊กความคิดให้แง่การอธิบายและให้ข้อมูลเพิ่มเติม แต่ที่ผู้วิจัยได้แยกหัวข้อนี้ออกมา เนื่องจากพบว่าในนิทานโบราณคดี มีเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เคยกล่าวถึงมาแล้วในขณะเมื่อเกิดเหตุการณ์หรือช่วงเวลาหลังเหตุการณ์ เป็นเรื่องพระองค์ปรารถนาจะบันทึกไว้ และพบในเอกสารทางราชการด้วยเช่นกัน

สิ่งที่น่าสนใจคือการที่พระองค์ได้นำเรื่องที่เคยเกิดขึ้น และที่พระองค์ทรงสนพระทัย นำมาค้นคว้าเพิ่มเติม จนเกิดเป็นองค์ความรู้ในเรื่องนั้น ต้นเรื่องอาจเป็นข้อเท็จจริงเพียงส่วนเดียวแต่พระองค์ทรงเล่าหรือบรรยายเรื่องนั้น อรรถาธิบายขยายความจนเกิดเป็นความรู้เฉพาะในเรื่องนั้น ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างจากนิทานเรื่องที่ 15 เรื่องอ้งยี่ ที่ทรงเพิ่มเติมข้อมูล ให้ความรู้ใหม่และอธิบายขยายความเพิ่มเติมต่อไปอีกมาก ดังนี้

เรื่องอ้งยี่ ในพระนิพนธ์ความทรงจำ (ทรงพระนิพนธ์ พ.ศ. 2476) ในพระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 เรื่องเงินตัวเสียหรืออ้งยี่ ดังนี้

เรื่องพวกเงินตัวเสีย (หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า “อ้งยี่”) นั้น กลับมีขึ้นในรัชกาลที่ 5 ด้วยการค้าขายเจริญ มีเรือกำปั่นบรรทุกสินค้าเข้าออกมากขึ้น ทั้งมีโรงจักรสำหรับสีข้าว และเลื่อยไม้ตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ หลายแห่ง ต้องใช้คนเป็นแรงงานมากขึ้น ไทยไม่ยอมรับจ้างเป็นกรรมกร พวกพ่อค้าต้องเที่ยวหาจ้างจีน จึงมีจีนขึ้นคดทุกทีที่มีทุนรอนคิดอ่านเรียกเงินเลวจากเมืองจีน มารับจ้างเป็นแรงงานอยู่ในความควบคุมของตนเกิดขึ้นหลายราย พวก “เถ่าเก๋” ที่หาเงินในการเลี้ยง “กุลี” นั้น โดยปกติทำการค้าขายหรือเข้ารับทำภาษีอากรด้วย มักฝากตัวอยู่ในบ้านเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่โดยมาก แต่เมื่อจีนกุลีมีจำนวนมากขึ้นจนต้องแบ่งงานกันทำ และเกิดเบียดเบียนกันด้วยเหตุนี้ จึงเอาวิธีสมาคมลับในเมืองจีนเรียกว่า “อ้งยี่” มาตั้ง พวกพร้อมน้ำสภสำหรับช่วยกันและกันมีขึ้นเป็นหลายคณะ ฝ่ายพวกเถ่าเก๋เกรงจะบังคับบัญชาพวกกุลีของตนไม่ได้ตั้งแต่ก่อน ที่เข้ารับเป็นตัวหัวหน้าอ้งยี่เสียเองก็มี ที่อุตหนุน

พวกอั้งยี่เฝ้าเป็นกำลังแย่งค้าขายก็มี พวกอั้งยี่จึงกำเริบขึ้นถึงปล้นราษฎรทางเมืองนครปฐม แม้จับตัวได้ก็หวาดหวั่นกันว่าพวกจีนอั้งยี่จะกำเริบขึ้นในกรุงเทพฯ ในเวลาเปลี่ยนรัชกาลใหม่ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้สืบจับตัวหัวหน้าได้พวกเฝ้าเฝ้าที่เป็นคนฝากตัวอยู่กับท่านเป็นหัวหน้า อั้งยี่หลายคน ต่างสารถายยอมรับผิดขอพระราชทานโทษ จึงพิพากษาเพียงให้กระทำการสำสันทน์และให้สัญญาว่าจะไม่ประพฤติร้ายเป็นเลวร้ายแผ่นดิน แล้วปล่อยตัวไป แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังไม่วางใจ คิดอ่านให้มีการฝึกซ้อมทหารบกที่ท้องสนามชัย เชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทอดพระเนตร ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เนื่อง ๆ บางวันให้อั้งยี่ขึ้นติดดิน ทั้งปืนใหญ่ปืนน้อยทำนองประลองยุทธ บางวันก็ผูกหุ่นเป็นตัวข้าศึกแล้วเอาข้างรบเข้าไล่แทง เป็นการเอิกเกริกชี้ให้พวกจีนเกรงกลัว แต่นั้นพวกอั้งยี่ก็สงบมาช้านาน (Damrong Rajanubhab, 1974, p. 200-204)

ในพระนิพนธ์ความทรงจำทรงกล่าวถึงเรื่องอั้งยี่ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้เพียงเท่านี้ในลักษณะของการสรุปเรื่อง เรื่องนี้ทรงนำมาเล่าไว้อีกครั้งในพระนิพนธ์นิทานโบราณคดี แต่ที่สำคัญคือการที่ทรงค้นคว้าเพิ่มเติม อธิบายขยายความอย่างละเอียดเกี่ยวกับอั้งยี่ในมิติทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญ และการปราบปรามกลุ่มอั้งยี่ ดังนี้

นิทานเรื่องอั้งยี่ในนิทานโบราณคดี กรมพระยาดำรงฯ กล่าวถึงการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเรื่องอั้งยี่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญต่อบ้านเมือง และทรงสนพระทัย จนเป็นที่มาของเรื่องอั้งยี่ที่สมบูรณ์ในนิทานโบราณคดี

เมื่อฉันทเป็นนายพล ผู้ช่วยบัญชาการทหารบกอยู่ในกรมยุทธนาธิการ ระหว่าง พ.ศ. 2430 จนถึง พ.ศ. 2432 ได้เคยมีหน้าที่ทำการปราบพวกจีนอั้งยี่ในกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่ง ต่อมาถึงสมัยเมื่อฉันทเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 จน พ.ศ. 2458 มีหน้าที่ต้องคอยระวังพวกอั้งยี่ตามหัวเมืองอยู่เสมอ บางทีก็ต้องปราบปรามบ้าง แต่ไม่มีเหตุใหญ่โตเหมือนเมื่อครั้งฉันทอยู่ในกรมยุทธนาธิการ ถึงกระนั้นก็ได้ความรู้ในเรื่องอั้งยี่มากขึ้น ครั้นเมื่อฉันทออกจากกระทรวงมหาดไทยมาจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีกิจตรวจค้นโบราณคดี พบเรื่องอั้งยี่ที่มีมาในเมืองไทยแต่ก่อน ๆ ในหนังสือพงศาวดารและจดหมายเหตุเก่าหลายแห่ง เลยอยากรู้เรื่องตำนานของพวกอั้งยี่ จึงได้ไต่ถามผู้ที่เคยเป็นหัวหน้าอั้งยี่ที่คุ้นเคยกัน คือพระอนุชาธิราชนิยม ซึ่งมักเรียกกันว่า “ยี่กอฮง” นั้นเป็นต้น เขาเล่าให้ฟังได้ความรู้เพิ่มเติมขึ้นอีก จึงได้ลองเขียนบันทึกเรื่องอั้งยี่ไว้บ้างหลายปีมาแล้ว ครั้นออกมาอยู่

เมืองปิ่นัง ฉันทมาได้เห็นตำนานต้นเรื่องอั้งยี่ที่แรกเกิดขึ้นในเมืองจีน มิสเตอร์ปิกเกอร์ริง Mr. W.A. Pickering แปลจากภาษาจีนในตำราของพวกอั้งยี่ พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษไว้ในหนังสือวารสารของสมาคมรอยัลเอเชียติก Journal of the Royal Asiatic Society เมื่อ ค.ศ. 1878 (พ.ศ. 2421) เขาเล่าถึงเรื่องที่พวกจีนมาตั้งอั้งยี่ในหัวเมืองขึ้นของอังกฤษในแหลมมลายูด้วย เป็นอันได้เรื่องเบื้องต้นต่อกับเรื่องอั้งยี่ที่ฉันทเคยรู้มาแต่ก่อนอีกตอนหนึ่งจึงลงรวมเนื้อความเรื่องอั้งยี่เขียนนิทานเรื่องนี้ (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 219-220)

เนื้อหาที่ทรงเพิ่มเติมข้อมูล อธิบาย และการขยายความรวบรวมเล่าไว้ในนิทานเรื่องอั้งยี่นี้ ทรงมีเรื่องย่อยที่เกี่ยวกับอั้งยี่เพิ่มเติม 11 เรื่อง ได้แก่ เหตุที่เกิดพวกอั้งยี่ในเมืองจีน อั้งยี่ในแหลมมลายู อั้งยี่แรกมีในเมืองไทย อั้งยี่ในเมืองไทยเมื่อรัชกาลที่ 4 อั้งยี่ในเมืองไทยเมื่อต้นรัชกาลที่ 5 อั้งยี่กำเริบที่เมืองระนองและภูเก็ต ปราบอั้งยี่เมื่อรัชกาลที่ 5 เรื่องอั้งยี่หินหัวควาย อั้งยี่ในกรุงเทพฯ เปลี่ยนขบวน ปราบอั้งยี่เมื่อรัชกาลที่ 5 และเปลี่ยนวิธีควบคุมอั้งยี่

จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้ออกมาออกไป การที่ทรงเพิ่มเติมข้อมูล อธิบาย และการขยายความเรื่องอั้งยี่แล้วนำมาเล่ารวบรวมไว้ในนิทานโบราณคดี ทำให้ประเด็นนี้สมบูรณ์และเป็นการบันทึกเหตุการณ์และประวัติศาสตร์ที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่เป็นประโยชน์ทางการศึกษา

2.4 การเล่าเรื่องใหม่

การเล่าเรื่องใหม่ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไม่ได้เคยกล่าวถึงมาก่อน แต่การเล่าใหม่นี้คือการให้ข้อมูลและอธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่เคยกล่าวถึงแต่ไม่ได้ให้รายละเอียดหรือไม่เคยให้ข้อมูลใด ๆ เป็นแต่การเอ่ยถึง เช่น ความคิดความเชื่อ สถานที่ บุคคล เป็นต้น

ตัวอย่างการเล่าเรื่องใหม่ เช่น ในการเสด็จตรวจราชการเมืองต่าง ๆ ได้ทรงบรรยายถึงสถานที่ ๆ แต่ไม่ได้รายละเอียดหรือข้อมูลใดในเชิงอธิบายหรือการเล่าเรื่องไว้ ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะทรงเขียนในเอกสารราชการจึงไม่อาจพรรณนาทุกสิ่งที่ได้ เมื่อทรงเล่าเรื่องในนิทานโบราณคดี ทรงได้คิดถึงสถานที่ บุคคล หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานที่นั้น ๆ ก็ทรงนำมาเป็นต้นเรื่องเพื่อการเล่า

ตัวอย่างเช่นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่และเรื่องที่เกี่ยวข้องเมื่อครั้งที่ทรงเสด็จตรวจราชการมณฑลอุดรและอีสาน เรื่องพิชัยศรี ทรงเล่าไว้ในเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 4 เที้ยมณฑลอุดรแลมณฑลอิสาน ความว่า

เวลาเช้า 2 โมง 30 นาที ถึงเมืองชนบท ระยะทาง 260 เส้น เวลากลางวัน นายอำเภอ พร้อมด้วยกำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้เฒ่าพาราษฎรชายหญิงประมาณ 200 คน นำบายศรีตั้งห้องแห่มายังที่พัก ผู้เฒ่าขึ้นนั่งมโหรีคำอำนวยพร แล้วผูกไหมทองที่ข้อมือเป็นการทำขวัญตามธรรมเนียมบ้านเมือง และจับพ้อคำ 4-5 คน มีขุนพานิชจีนนิกรเป็นหัวหน้ามาให้ภิกษุอั้งตีว (Damrong Rajanubhab, 1920, p. 8-9) (ที่หนองคาย) เวลาเช้า 4 โมง พวกชาวเมืองแห่บายศรีขวัญ ตั้งห้องแล้หรือ้งเป็นกระบวนมาประชุมพร้อมกันที่ปราสาทใหญ่ข้างที่พัก พวกจับพ้อคำมีภิกษุอั้งตีวเข้ากระบวนแห่มาด้วย ท้าวเกษนึ่งพระยาประทุมเทวธิดาอ่านคำอำนวยพรทำขวัญ แล้วผู้เฒ่าผูกมือตามประเพณี (Damrong Rajanubhab, 1920, p. 24) (สกลนคร) เวลาบ่าย 3 โมง มีการประชุมบายศรีที่ปราสาท มีผู้เฒ่ากล่าวคำไชยมงคล 3 คน ว่าความต่าง ๆ กันพร้อมกันทั้ง 3 คน แล้วพระยาประจันตประเทศธานี ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ศาล้ายผูกข้อมือต่อไป มีการแห่บ้องไฟมาจุดที่ริมหนองหารที่ลานใหญ่ตรงที่พัก ราษฎรชายหญิงได้มาเข้ากระบวนแห่และให้ร้องเอิกเกริกมาก กว่าจะจุดบ้องไฟหมดก็พ้อคำ (Damrong Rajanubhab, 1920, p. 44-45)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้นำเรื่องพิธีบายศรี มาเล่าให้ความรู้เรื่องนี้อย่างละเอียดในนิทานโบราณคดี ความว่า

ตั้งแต่เมืองชนบทไป ฉันทักที่เมืองไหนพวกชาวเมืองก็มาทำพิธีบายศรีทำขวัญทุกเมือง คือเอาของกินตั้งเรียงในพานซ้อนกันสองชั้นสามชั้น ประดับประดาด้วยดอกไม้สดอย่างประณีตบรรจง ขนาดของบายศรีใหญ่หรือเล็กตามฐานะของเมือง พวกชาวเมืองเข้าขบวนกันแห่บายศรีมาทำขวัญ เมืองใหญ่ก็มีขบวนแห่และเครื่องประโคมมาก่อน ถ้าเป็นเมืองน้อยคนเชิญบายศรีก็นำหน้า มีผู้เฒ่าสองสามคนนำราษฎรชายหญิงเดินตามบายศรีมาตั้งร้อย ฉันทักที่หมู่บ้านพลับพลา เขาเอาบายศรีมาตั้งที่ตรงหน้า คนที่มาทำขวัญนั่งหลังบายศรีต่อออกไป ถ้าที่บนพลับพลาไม่พอก็นั่งหลามลงไปถึงในสนามหน้าพลับพลา เริ่มพิธีด้วยผู้เฒ่าที่เป็นหัวหน้าจุดธูปเทียนเครื่องสักการะ แล้วว่าคำเชิญขวัญเป็นทำนอง บางคนเสียงดีทำนองก็ไพเราะน่าฟังความขึ้นต้นขอคุณพระรัตนตรัยและขอพรเทวดา แล้วประสิทธิพรให้แก่ฉันทักเป็นอเนกปริยายเมื่อจบแล้วผู้เฒ่าเอาธูปคาคดข้อมือฉันทัก ที่บางแห่งเวลาคาคดข้อมือนั้นคนที่มาด้วยตะตองตัวกันต่อๆ ไปจนหมด เป็นนัยว่าช่วยกันคาคดข้อมือทุก ๆ คน ที่บางแห่งเมื่อทำขวัญแล้วยังมีการพ้อนรำเป็นเครื่องมหรสพให้ดูด้วย อันประเพณีบายศรีทำขวัญนี้ ดูเป็นประเพณีโบราณของชนชาติไทยมีด้วยกันทุกจำพวก ชาวลานนาก็ทำเหมือนกับชาวลานช้าง ไทยในราชธานีก็ยังมีพิธีทำขวัญเป็นแต่ไม่แห่บายศรี ดังเช่นทำขวัญเด็กก็ทำบายศรีมีของกินใส่ขามตักแต่งด้วยดอกไม้สดเรียกว่า “บายศรีปากขาม” มีผู้เฒ่าว่าคำเชิญขวัญแล้วผูกคาคดข้อมือให้เด็ก เมื่อเด็กจะ

โกนจุกหรือจะบวช ก็ทำขวัญด้วยมีบายศรีต้องทำหลายชั้นคล้ายฉัตร และมีคนว่าคำเชิญขวัญเป็นแต่เอาพิธีเวียนเทียนของพราหมณ์เพิ่มเข้า พิธีหลวงสมโภชเจ้านาย ก็เอาพานแก้ว ทองเงิน ซ้อนกันเป็นบายศรีมีเครื่องกระยา เป็นแต่เปลี่ยนไปให้พราหมณ์เวียนเทียนผูกด้วยคาคชอพระหัตถ์ แต่ห้ามสวดเชิญขวัญไม่ ถึงกระนั้นก็เห็นเป็นเค้าได้ว่าพิธีบายศรีเป็นพิธีดั้งเดิมของชนชาติไทย และไทยยังทำอยู่ทุกจำพวกจนบัดนี้ (Damrong Rajanubhab, 2017, p. 257)

งานพระนิพนธ์นิทานโบราณคดีแสดงให้เห็นการตกผลึกความรู้เพื่อสร้างข้อความรู้ใหม่ในพระนิพนธ์เรื่องนี้ ซึ่งเป็นพระนิพนธ์เรื่องสุดท้ายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โดยการประยุกต์ใช้แนวคิดสหบทในประเด็นที่ว่า พระนิพนธ์เรื่องนี้ได้ทรงประมวลความรู้และนำมาเรียบเรียงใหม่จากเรื่องเดิมที่มีมาก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและเทียบเคียงกับพระนิพนธ์ที่มีมาก่อนนิทานโบราณคดี โดยวิธีการที่จะระบุการตกผลึกความรู้ของพระองค์ ผู้วิจัยได้ศึกษาทั้งเรื่องเล่าที่ปรากฏและกลวิธีการเล่าเรื่องร่วมกัน และเห็นว่าการตกผลึกความรู้ของพระองค์ที่สะท้อนผ่านนิทานโบราณคดี ได้แก่ การวินิจฉัยข้อมูลและปรับปรุงเรื่องให้ถูกต้อง การอธิบายความเชิงเหตุและผล การเพิ่มเติมข้อมูล อธิบาย และการขยายความ และการเล่าเรื่องใหม่ ลักษณะทั้ง 4 ประการนี้สะท้อนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของพระนิพนธ์เรื่องนี้ในเชิงการให้ความรู้ และการเป็นต้นแบบของการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการเพื่อสร้างความรู้ แม้ว่ารูปแบบของนิทานโบราณคดีจะไม่ใช่งานวิชาการ แต่เนื้อสารนั้นมีความเป็นวิชาการที่สามารถอ้างอิงได้ เพราะเป็นเรื่องที่ผ่านการตกผลึกความรู้มาอย่างดีของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้นิพนธ์

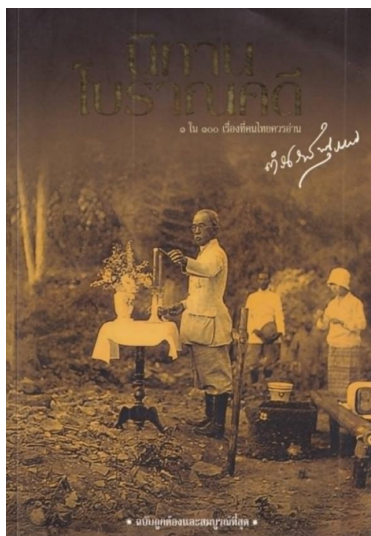

Figure 1: The latest printed version of *Nithan Borankhadi* by H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab.

บทสรุปและอภิปราย (Conclusion and discussion)

นิทานโบราณคดีนับเป็นงานชิ้นสำคัญที่เป็นการตกลึกความรู้ของพระองค์ที่ประมวลเล่าเรื่องต่าง ๆ เอาไว้ในหนังสือเล่มนี้ การศึกษาสารัตถะในนิทานโบราณคดีแสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของตัวบทและเรื่องราว เนื้อหาในตัวบท ทำให้เห็นว่านิทานโบราณคดีให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมและสังคมไทย รวมถึงเนื้อปกิณกะต่าง ๆ ที่ผู้นิพนธ์นำมารวมไว้ มีเนื้อหาที่หลากหลาย ที่สำคัญนิทานโบราณคดีไม่ใช่งานเขียนบันเทิงคดีตามคำนิยามของคำว่า “นิทาน” แต่เป็นสารคดีที่ให้ความรู้ว่ามีรูปแบบการเล่าเรื่องที่ลดความเป็นทางการลง และไม่รูปแบบหรือโครงเรื่องที่ชัดเจนตายตัว ผู้นิพนธ์มีอิสระในการเล่าเรื่อง นอกจากนี้ นิทานโบราณคดีเป็นพระนิพนธ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นจากงานเขียนเดิมหรือเป็นเรื่องที่เคยกล่าวถึงมาแล้วก่อนหน้านี้ นิทานโบราณคดีจึงเป็นการนำเรื่องเดิมมาปรับปรุง แก้ไข ดัดแปลงโดยการเพิ่มเติมข้อมูล สรุปรื่อง เพื่อนำเสนอในรูปแบบที่ต่างไปจากเดิม ทั้งนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้การเล่าเรื่องผสมผสานกันหลายแบบในการเล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ส่วนสำคัญในการเล่าเรื่องของพระองค์คือการอธิบายขยายความ การให้รายละเอียด และการแสดงเหตุผลที่มีอยู่ในทุกเรื่องที่ทรงเล่าในนิทานโบราณคดี นอกจากนี้ยังอ้างอิงหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ คำบอกเล่า และการอ้างอิงคำสนทนาและการเทียบเคียงเรื่องต่าง ๆ ที่ทำให้การนำเสนอเรื่องเล่ามีความน่าสนใจและน่าเชื่อถือ การเล่าเรื่องในนิทานโบราณคดีทำให้เห็นว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำเสนอเรื่องอย่างเป็นระบบ และมีใช่เป็นเพียงการจดบันทึกการเล่า แต่ทรงเรียบเรียง ค้นคว้าและเพิ่มเติมเพื่อให้เรื่องราวมีความสมบูรณ์

ประเด็นสำคัญของการศึกษาครั้งนี้ คือการยืนยันให้เห็นว่าพระนิพนธ์นิทานโบราณคดี เป็นหลักฐานของการตกลึกความรู้ ซึ่งผู้วิจัยให้ความหมายว่า คือการเกิดข้อสรุปทางความรู้และความคิด อันเกิดจากการทำความเข้าใจ การสรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้จากข้อมูลหลักฐานอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน จนทำให้เกิดความคิดและความรู้ใหม่หรือที่เป็นปัจจุบันในช่วงเวลาของผู้นิพนธ์ และสามารถตีความและอธิบายอย่างเป็นลำดับ และมีเหตุผลเรียงร้อยความคิดนำเสนอให้ผู้อ่านได้อย่างชัดเจน การตกลึกความรู้นี้สะท้อนอย่างเด่นชัดผ่านงานนิทานโบราณคดี ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นการตกลึกความรู้โดยศึกษาทั้งเรื่องเล่าและการเล่าเรื่องในนิทานโบราณคดี โดยประยุกต์ใช้แนวคิดสหบทในแง่ที่พระนิพนธ์เรื่องนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงประมวลความรู้และนำมาเรียบเรียงใหม่จากเรื่องเดิมที่มีมาก่อนหน้านี้ ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของพระองค์เอง ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและเทียบเคียงกับพระนิพนธ์ที่มีมาก่อนนิทานโบราณคดี โดยวิธีการที่ปรากฏในนิทานโบราณคดีจะระบุการตกลึกความรู้ของพระองค์ ได้แก่ การวินิจฉัยข้อมูลและปรับปรุง

เรื่องให้ถูกต้อง การอธิบายความเชิงเหตุและผล การเพิ่มเติมข้อมูล อธิบาย และการขยายความ และการเล่าเรื่องใหม่ ลักษณะทั้ง 4 ประการนี้เป็นวิธีการเรียงร้อยและนำเสนอ นิทานโบราณคดีที่ทำให้เห็นว่างานเขียนเรื่องนี้เป็นการตกผลึกความรู้

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ทำให้เห็นว่าพระนิพนธ์เรื่องนิทานโบราณคดีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นพระนิพนธ์ที่มีคุณค่ามากมายทั้งด้านเนื้อสาระที่มีเนื้อหาที่หลากหลาย และด้านรูปแบบการนำเสนอที่แสดงให้เห็นวิธีการคิด วิธีการวิเคราะห์ วิธีการอธิบาย วิธีการเรียบเรียงและวิธีการนำเสนอข้อความรู้ที่ส่งถึงผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นแบบอย่างของการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ที่มีทั้งสาระความรู้และความเพลิดเพลิน

References

- Anambutr, T. (1982). *phraniphon banthoengkhadhi khong somdet phrachaaborommawongthoe kromphraya damrong ra chanu phap* [The Fiction of Prince Damrong Rajanibhab]. The Department of Thai and Oriental Languages, The Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University.
- Chulachomklao Royal Military Academy. (2022). *khumue kan son oprom wicha prawattisat chatthai* [Teaching Manual for Thai National History]. (2nd ed.). Nonthaburi: Wacharin P.P Printing.
- Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince. (1920). *rueang thiao thi tang tang phak thi 4 thiao monthon udon lae monthon isan* [A Variety of Travel Section 4: A Story of Monton Udon and Monton Isan]. Bangkok: Sophonpipatthanakorn Press.
- Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince. (1930). *pathakatha rueang sa-nguan khong boran* [Lecture on Preserving Ancient Things]. Bangkok: Royal Society.
- Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince. (1974). *khwaam song cham* [Memoirs]. Bangkok: Khangvittaya.
- Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince. (2011). *kan sadet truat ratchakan huamueang khong somdet phrachaaborommawongthoe kromphraya damrong ra chanu phap* [The Inspection of Civil Servants of Prince Damrong Rajanubhab]. Bangkok: Ministry of Interior.
- Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince. (2017). *nithan borankhadi* [Archaeology tales]. (6th ed.). Bangkok: Ton-or.

- Damrong Rajanubhab, H.R.H. Prince. (2021). *ekkasan sadet truat ratchakan senabodi krasuang mahatthai phoso 2443-2455* [The Inspection of Ministry of Interior in the Prince Damrong Rajanubhab era during 2443-2445 BE]. Bangkok: The Fine Art Department.
- Eamanondh, J. (2011). Intertextuality: A New Perspective on Analytical Language and Discourse. *Journal of Language and Linguistics*, 29(2), 1-26.
- Na Nakorn, C. (2022, August,12). Historiography In the history of Nithi. *Way Magazine* <https://waymagazine.org/ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในป-2/>.
- Phakdeephassook, S. (2010). *wathakam nai nittayasan sukkhaphap lae khwam ngam phasa thai* [Discourse of femininity in health and beauty magazines in Thai]. Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Phungpracha, E. (2012). “The story of traveling in Phetchabun Province”: Ethnographic description in the writings of His Royal Highness Prince Damrong Rajanubhab. *Damrong Journal*, 11(Special edition), 129-151.
- Sinlarat, P. (2012). *lak lae theknik kan son radap udomsueksa* [Teaching Principles and techniques for higher education level]. (3rd ed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Sritangsuk, P. (2023). *naresuan niphon: kanmueang anusawari lae prawattisat rueang taeng* [Naresuan-nipon: Politics Monument and the Fictional History]. Bangkok: Matichon.
- Tangpongthiti, W. (2001). *The travelogues of Prince Damrong Rajanubhab*. [Master’s thesis, Chulalongkorn University]. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/2657>.